

SZÖKÉS AZ ÉLETBŐL

KRÚDY GYULA NOVELLÁI

Krúdy Gyula, az „ibolyaszemű ember”, Jókai utódaként érkezett a nyíri csendből, mikszáthi „pajkos derűvel”, a századvég-századelő irodalmi forrongásába, hogy a múlttal megigézett jelenben, közel negyven éves írói munkássága során, a „sebes szívűek, a csillagvárók és életuntak vigasztalására” megteremtse a hagyományos realizmustól elütő sajátos világát, a magyar valóság egyfajta életérzését és annak kritikáját, az európai prózával lépést tartva, illetve némely tekintetben azt meg is előzve.

Az írói szemlélet ekkortájt változik meg gyökerestül. Az elmúlt korok az ember időbeni fejlődését kutatták, ábrázolták, annak mintegy „hosszmetszetét” adva. Ez a modern, Ady szavaival élve, „irodalmi kalamajka”, elfordítván a hagyományos nézőszöveget, a „keresztmetszetre” irányítja figyelmét: számára az elsődleges az időbeni változástól többé vagy kevésbé független erők egymásnak feszülése, az időrétegek együttes jelenvalósága, a jelenségek mögöttése, a lélek mélyrétegei stb. Ennek figyelembevételével Krúdy művészetének megértéséhez is közelebb kerülünk.

A realizmus oldaláról nézve ugyanis Krúdy művészete szűkösségnek bizonyulhat, a laza szerkesztés, az egysíkú figurák, a jellemfejlés hiánya, a „valótlan múlt” és „még valótlanabb jelen” keveredése, stilizáltsága mind-mind alulmarasztalnak akár egy balzaci, akár egy móríczi mércén. Krúdy realizmusa nem mérhető a kritikai realizmus ismérveivel. Észközei, hangsúlyai mérőben másképpen, máshol helyeződnek el. De nem mérhető csupán a modern lélekábrázolás, az impresszionista próza mércéjével sem, hiszen mind a valósághoz, mind a romantikához kétségtelen a kötődése. Élet és álom, realitás és irrealitás, életigenlés és reménytelenség, a múlt nosztalgiája és a jelen lírai telkettisége így, együtt adják művészetét, amelyből egy lezárt égboltú, megmásíthatatlanul eltűnt világnak látszatélete, állapotváltozásai körvonalazódnak.

Pályája nagyon korán kezdődik. Még nincs tizenöt éves, amikor megjelenik első novellája, s alig húsz éves, amikor az *Üres a fészek* című novelláskötete napvilágot lát (1897). A meglehetősen hosszúra nyúló pályakezdő szakaszban — 1908-ig tart — világosan megkülönböztethetünk egy korai, a századfordulóig tartó romantikus szakaszt, amelyben a karakterisztikusabb zsánerképek mellett a kisvárosi élet hangulatának megjelenítésében alkot maradandót, valamint a mikszáthi iskolához fűződő, a nyírségi dzsentrivilágot meglevevítő elbeszéléssorozatot. Krúdy kötődése a dzsentrihez személyesebb, érzelmesebb, mint Mikszáthé. Végletebbek indulatai, gyilkosabban ironikus, bensőségesebben azonosuló. E gyilkos indulatban fogant karrier-regénye, *Az aranybánya* (1901), a kritikai realizmushoz közelítő vallomása, kemény ítélet afelett a dzsentriréteg felett, amelyhez e regény megszületése után nosztalgikus kedéllyel visszafordul, s megteremti elsi-ratásának sajátos művészetét.

Már az egészen korai, a kedélyes csevegéssel, vagy ironikus főlényvel előadott történetekben is fel-felvillan a mikszáthi látásmód mellett az a lírai attitűd, a környezetrajz és jellemrajz impresszionista színei, amelyek megkülönböztetik Mikszáthtól s a nagy irodalmi példaképekkel, a múlt századi orosz irodalom nagyjaival, elsősorban Turgenyevvel rokonítják. 1904-től pedig egyre határozottabban halmozódnak fel novelláiban azok a mozzanatok, amelyek Szindbád megszületését készítik elő. Egyre inkább sűrűsödik írásaiban a legendakör, rátelepülvén az alakokra, kikezdvén a cselekmény funkcióját, hogy annak helyébe az érzelmi állapot rajza, az álmok világába és gesztusokba belemerevedő figurák nyomakodjanak.

„Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen talán soha sincs” — írja később, Szindbád negyedik útjában, *A híd* című novellában. Ez a megdermedt idő lengi be a volt szabadságharcos lápi világot (*Az öreg pákász halála*), a külvilágtól elzárkózott Gér és Tar községeket (*Út a faluba*, *A becsületes Gombos*), s az álmaikat valóságként élő Gaálokat. (*A Gaálok álma*). E novellák összetartó vonása a személyiség kivonulása a valóságból. Ezáltal válnak önmaguk jelképévé (Gaál Tamás), osztályuk harsány karikatúrájává (a Gombosok), esetleg az önfeladás névtelen remetéjévé; az öreg pákásról „csak annyit tudunk, hogy van, de senki sem látta.” Nincs is szükségünk többre. Az író nem elidegenedésük folyamatát, hanem állapotát kívánta ábrázolni, s ezen belül a magatartások összeütközését. *Az Út a faluba* községében

az elkészült úttal a falu erkölce változik meg, ezért pusztul el az öreg pákász, a megváltozott erkölccsel való szembesülést nem tudja túlélni, a Gaálok világába az álom, vagyis a visszahozhatatlan múlt nyomakszik a valóság helyébe, *A becsületes Gombosban* pedig a Gombosok az értékváltozás karikatúrájává süllyednek.

A „szökés az életből” motívuma tehát már megszületett, s árnyalása, variálása a továbbiakban is továbbgyűrűzik. *A podolnini takácsnéban* Pázmáti János éppúgy visszamegy a múltba, mint később Szindbád, s *A zöldkalapos emberben* már-már oblomovi gesztusok sorjáznak: „A zöldkalapos ember az ágyon feküdt és a zöld kalap a fején volt... gondolkozni pedig csak az ágyon tudott. Itt gondolkozott azon, hogyan lehet milliókat nyerni és mert jól gondolkozott, milliókat nyert. Itt gondolkozott a körülötte levő világ és emberek felett... az ágyon fekvé számította ki, hogy mit csinál Lord Darcy nevezetes barátja a londoni Urak-klubjában, sőt talán még azt is eltalálta, hogy lelki vagy szívbeli válsága volt... úgy látta az embereket az ágyról, mintha nemcsak a kabátjuk, frakkjuk, egyenruhájuk volna kigombolva előtte, hanem a kis csapóajtó is, amely a szív felett van elhelyezve. Beléjük látott, megtudta, hogy mit gondolnak felőle. És kiszámította, hogy mit fognak cselekedni holnap, vagy azután.” Ebből az állapotról az a „nem mindennapi eset” sem tudja kimozdítani, hogy szerelmes lett, hiszen a szeretett lány meghódítása helyett annak megfigyelését szolgálóra bizza, s ő legfeljebb a szolgák megfigyelésére mer vállalkozni. Így válik a harsány poén az álmodozásokba merevülő cselekvésképtelenség jelképévé. *A zöldkalapos ember* ugyanannak a látszatéletnek variánsa, amely *A Gaálok álomában* megfogalmazódott.

Ez az öngerjesztett világ a valóság érintésére szétfoszlik. Egy másik, ebben az évben írott novellában, az *Egy régi fogadó utolsó napjaiban*, a régi fogadó falába befalazott cimbalom kísértethangjai elhallgatnak a csárda megvásárlása után, a *Souvenir de Pesthben* pedig Janicsek Pál álomszalonya szűnik meg a házban berendezkedő táncterem zsvajjától. Legkedvesebb, megelevenedett medallionképe ebben a korhelyvilágban tűnik el örökre, Janicsek Pál vesztét okozva. Ha a novellát mozzanataira bontjuk, láthatjuk, Janicsek Pálnak már nincs jelene. Kosztolányi hasonlatával élve — amelyet korábbi Krúdy-írások kapcsán mondott ki, de idevágó — „a múlt illatos terhét érzi szívéen”, az egyén már kiesett a saját létén és álman kívüli értékvonatkozásokból.

Innen az idő kijátszása, innen sérülékenysége és elzüllésének oka is. A későbbiekben ez a típus többször is alakot, formát ölt, de bármennyire is rokon „szökésének” mikéntje Szindbádéval, annak nem alakváltozata, mint ahogyan a korábban tárgyalt novellák is csak egyes mozzanatokban rimelnek Szindbádra.

Szindbád eredmény. A gesztus-magatartás győzelme. Elpusztíthatatlan, mert „szökése” már nem igazi szökés; jelleme a „jelen s múlt azonossága”. A jelenen keresztül érzi ugyan a múltat, „a jelen ecsetjével” keveri ki a múlt színeit, de ez a múlt nem az emlékezésnek, hanem egy szuverén érzelmi állapot megelevenedésének színtere. Ezért az ő alakjából már nem lehet visszakövetkeztetni arra a folyamatra, amelyben megszületett. Benne az Idő teljesedik ki, „ami talán-soha sincs”. Teljesen mindegy, hogy ifjú vagy felnőtt, kísértet vagy háromszázöt éves, hogy fésű egy kacér asszony hajában, vagy gyöngy egy apáca ujjai között (*Szindbád álma*). Nem a kapcsolatok mikéntje a fontos, hanem a kapcsolatok költőisége, érzelmi telítettsége. Itt a jelen éppúgy felszíni látszat, mint a mozdulatlan múlt, ahova Szindbád visszautazgat (*Szindbád őszi útja*). Sejtjük, valamikor mozgása volt ennek a tündöklő világnak, de ez a mozgás sem érdekes, csak az érintetlen állapot, amely éppen olyan volt, amikor elhagyta, mint amikor visszatér hozzá. Lehet, hogy már nem is a keresett asszonyt, hanem annak leányát találja az emlékezet-városban (*A híd*on). Itt lehet az életből a halálba, a halálból az életbe szökni, itt talán az érzelmek nem is viszonzatlanok, de erre nincs is szükség, hiszen csak és kizárólagosan Szindbád érzései, hangulatai a fontosak; ezért nincsenek benne továbbgyűrűző igazi kapcsolatok, csak jelenségek, s az ezekre a jelenségekre reagáló önmagát iróniával figyelő Szindbád állapotrajza. Ezért van hallatlan nagy jelentősége a tárgyaknak, utcaképeknek, stílusnak. Bennük is egymásba áttűnő jelenségek ragyognak, s összekevervén a múlt és jelen képeit, egyenlőségjelet tesznek ki közöttük. Így válnak szokatlanul egyformára a nők, „akik hitetlen mosollyal és elámult szívvel” hallgatják tündéri hazudozásait, azok is, akik elhiszik ezeket a szomorúan sejtelmes, és harsányan hivalkodó hazugságokat, s azok is, akik Szindbád „álomvilágában piros karkákon hintáznak.”

Krúdy belekeveri Szindbádba önarcképének színeit is. A *Ifjú évek* helyszíne, *Az első virág* mellékalakjai, s a továbbiak számtalan, apró történetmozzanata visszarimel az író ifjúságára. Mégsem önportré, csak annyiban és úgy, ahogyan egy költő lírai val-

lomásai lehetnek azok. Szindbád az érzelemállapot szimbóluma, s nem is kizárólagosan; *A vörös postakocsi* Rezeda Kázmérja, vagy a kötetünkben is szereplő Amadé és mások szintén lírai „hasonmásuk” az írónak:

A vörös postakocsi (1913), amelyben Krúdy „a pesti vásár” valóságát kívánta megrajzolni, az első sajátos Krúdy-regény — voltaképpen laza novellafűzér — a Szindbád ikerpárja. Álombeli tájak és mágikus tárgyak — a postakocsi maga is az — lebegő, időtlen csodájából villan elő Alvinczi Eduárd — akit kötetünkben a *Reggeli imádságból* ismerhetünk meg —, Rezeda Kázmér, Estella portréja, lezüllött újságírók, kis színésznők, örömlányok, kupecsek, óbudai polgárosszonyok, kártyások, löverszenyezők illúzióktól ragyogó és csömörösen kiábrándító kavalkádja. Álom és valóság, jelen és múlt itt is egybemosódik, a valódi és képzelt impresszióknak itt is meghatározó szerepe van, valódi eseményt itt is hasztalanul várunk, hiszen a hangsúly az állapot-rajzon, a magatartás-rajzon, s a magatartások találkozásán van.

A Vörös postakocsi világa azonban sötétebb tónusú, valósága keserűbb. Utána a Szindbádot sem lehet a régi módon „feltámasztani”. Az 1913—16 között született, s a *Szindbád feltámasztása* kötetbe gyűjtött novellákban megkezdődik Szindbád átváltozása. Látszólag még minden a régi. A környezet ugyanaz, a szituációk ismétlődnek, még jelen vannak a régi gesztusok (*Az éji látogató*), az emlékezés tájain még érintetlen szívvel és kedvvel várnak a régi, kedves nők (*A felejthetetlen bók*), de a bomladozó jelen már kikezdte a múltat. Belül Szindbádban megkezdődött költészetének lebomlási folyamata, világa egyre inkább illúziótlan illúzió; kezd kifogyni belőle a lírai azonosulás (*Szökés a halálból*), hazugságait már nem aranyozza be mindig az ihlet varázsa (*Szökés az életből*), s magatartása egy új vonással bővül — a részvétlenséggel (*Az átszúrt szív szerenádjá*).

A részvét, az azonosulás Krúdy pályájának ebben a szakaszában Szindbádon kívül helyeződik el, az úgynevezett „tárgyasított” novellákban (*A hőstett*, *A fuvolás története*, *A silbak*, *Éji zene* stb.). Ez az azonosulás azonban nem lírai telítettségű, hanem ironikus. Az írónia nemcsak az író látásmódjában, hőseihez való viszonyában van jelen, hanem figuráinak is jellemző sajátja; *A hőstett* Stolniczkyjének, a fuvolásnak, az *Éji zene* Korpsz hadnagyának, bizonyos fokig *A silbak* Matskásijának is. Bizonyos ritmusos ismétlődés figyelhető meg az alakok belső mozgásában: mozdulatlannak látszó állapotuk valamilyen érzelmi hatás követke-

tében megéled, a rákövetkező, hasonló szituációban egy tisztább, emberibb gesztus lehetősége fogalmazódik meg bennük, hogy azután ez a már-már a lírát súroló lehetőség egy torz grimaszba ránduljon. Stolniczky kapitány, „a boszniai hős”, halálhörgést hall ágya alól, elmenekül ünneplői elől, s a hang mindaddig meg sem szűnik, amíg a gyerekeket meg nem menti a veszett kutyától. De mire átmelegedhetne a szív „e tiszta, hétköznapi hőstettől”, a kapitány máris „kiszemelte magának a tizenharmadik fülkét” a szentek közt, „ahol állni fog”. A fuvolásban régi tiszta szerelmének hangulata támad fel az eltűnt kedvesnek minden este levelet író hölgy láttán, és annak nevében válaszként önmaga igazibb érzéseit veti papírra. De mire a levelet az ablakba csempészi, a színész-truppal máris tovább szökik adósságai elől.

Matskásiban ismét felvillan a „zöld kalapos ember” motívuma, aki mindennap megírja leveleit Fruzsínának, végül az összeset tűzbe veti, hogy azután, miközben Fruzsina és a szálloda többi lakója rémülten szaladgálnak a kigyulladt kéménytűztől, ő nyugodtan, megelégedetten aludhasson. De Matskási nem oblomovi figura, mégcsak nem is szindbádi, múltja valódi múlt, jelene valódi szerelem. Ez keveredik össze benne sejtelmesen szétbogozhatatlanná Fruzsina elutazási szándékának hírére, s adja egy tökéletesen megszerkesztett mű keretében azt az időszemléletet, amely Szindbádban és *A vörös postakocsiban* korábban megfogalmazódott. A „valami útra-vált belőlünk” zengő Ady-akkordjára felel vissza a maga lágyabb, áttetszőbb, éteribb közegéből, a valóság döbbenetével az álmok és ábrándok tájairól: „Tehát nemsokára vége lesz mindennek, Fruzsina elhagyja a tájat, ahol kis lába alig látható nyomokat hagyott a homokban, és a sétatéri pad oldalán merengve hullott alá indiai kendőjének csücske. Az ismerős lárom vadlúd, amely Badacsony feől szállva jelenti az estét, mind pontatlanabb légi útjában, reggel pára van az ablakon, amelybe női nevet lehet írni.” Akár Szindbád ifjúságának valamely novellájába is áthelyezhető lenne ez az idézet. Pedig fordított a helyzet: ide helyeződött át Szindbád líraisága. Azé a Szindbádé, aki *csak hitt* a szerelem költészetében, de ma már úgy érzi, „hogyan nem is hódított, könnyen, gyorsan, szinte sablonos hazugságok árán engedtek hölgyei a rohamnak.” A kifosztottság előestéje borong benne. Fruzsina indiai kendőjét akár *Az ázsiai kendő* hercegnője is magára ölthetné. Ott is és itt is a szakadatlan eső látszik egybemosni az időt s elmosni annak ragyogását. A Badacsony felett mind pontatlanabbul megjelenő vadludak pedig

az *Aranykéz utcai szép napok* című novelláskötet *Vadlúd kisasszonyának* haldoklását jövendőlik. Meghal a szerelem, és meghalnak az álmok. Mert „az álmok: vércseppek. Annyi álmunk van, ahány csepp vérünk.” S Florentin, az aranyművesné, az ázsiai kendőben már hideglelősen reszket. Neki már emlékei sincsenek, már nem is ismeri a szerelmet. Ezért falaztatja be magát az álomfejtő asszony szobájába, hogy megismerhesse a titkot, mások boldogságát és belehaljon Kázmérfi szerelmének elmúlásába, amely nem is hozzá, hanem egy ismeretlen lányhoz fűzte. „Elment a vére az álmokkal” — mondja az álomfejtő asszony, amikor holttestét megtalálja (*A sárkányfejű ház*).

Nemcsak az ezidőben írt Szindbád-novellákban, nemcsak az itt tárgyaltakban, hanem az *Aranykéz utcai szép napok* kötet számos novellájában (*Fáj, Pesten lakott egy fuvolás, Vadlúd kisasszony, A sárkányfejű ház* stb.), az érzelem csendes haldoklásának, fájdalmas hiányának, vagy pedig szokássá alacsonyodott mechanikus gyakorlásának lehetünk szemtanúi. Akármilyen jelenségváltozatban is, az érzelem felbomlásának állapota ez, vagyis amíg a korábbi Krúdy-írásokban a millió és az idő a „talán soha-sincs”, s az tartozott az álmok szférájába, és az érzelmi telítettség volt a valós, most többnyire fordított a helyzet: az érzelem a valótlan, a „talán soha-sincs” vagy meg nem valósulható. A ragyogó stílusköntösbe öltöztetett világ kiürült, mint a bogárhéj. Már nem is a „valami útra-vált belőlünk” motívumával állunk szemben, hanem a valami útra-vált belőlünk tényével. A *kalandos öregúr* című novellában — amelyet nem volt érdemes kötetünkbe venni, hiszen sápadt utánczata az itt szereplő írásoknak — olvashatjuk a következőket: „hová lett szívünkéből a láthatatlan kis hegedűs, aki fáradhatatlanul vonta a maga nótáját?... *Valahol* elveszítettük őt, mint farsangi dáridóról hazafelé kocogó vén kontrás elhagyja hagszerét a hajnali ködben. A muzsikást egy percre kivettük kabátunk alól, figyelmesen a sarokba helyeztük... a kis hegedűst a sarokból elemelte valaki. Néha fantasztikus éjszakákon még hallatszott nagyon messziről a hegedűs... aztán mind messzebbre vitték... elnémult.” A kihagyásos idézet túldiszített, maga a képi megfogalmazás is csupán költői ötletnek látszik, pedig ez az „önállósult” érzésszimbólum az egyén állapotában bekövetkezett végeredmény jelzi, s előre mutat Krúdy művészetének következő szakaszára, az 1916—24 közöttire, a novellákat háttérbe szorító regényrecek; a *Napraforgó*, 1918, *Asszonyágok díja*, 1920, *N. N.*, 1922, *Hét bagoly*,

1922 stb, és az azokkal rokon-novellák művészetére, amelyben egy kísérteties világ körvonalazódik.

Az impresszionizmus tündöklő varázsából egy ijesztő, szimbolikus világra nyit itt az író ajtót, ahol Franz Kafka művészetével rokon látvány és élménysor realizálódik. Nem feladatunk a fenti regények ismertetése, elemzése. A kötetünkben szereplő három novella (*A ház, ahol a lámpás ég*, *Amadé, a szerencsétlen játékos*, *A bolondok kvártély*) pontosan felmutatja e világ lényeges motívumait. Lehetetlen azonban nem érinteni a regények és novellák motívumrokonságát, meg sem említeni, hiszen valamennyi ugyanazon világnak fontos építőköve. E művek két lényeges motívumban kulcsolódnak: a panoptikumszerű környezetrajzban, s a hősök önmagukból való kilépésében, illetve kivételében. Ez nem jelenti azt, hogy mindig, minden esetben teljesen azonos bennük a motívumkezelés, hogy mindig mindkettő jelen van. Az *Amadé, a szerencsétlen játékos*ban csak a viaszfigurákra emlékeztető környezet van jelen; az *N. N.* című regényben az apának a fiúban realizálódó kísérteties alakmása; a *Napraforgóban* Maszkerádi kisasszony végzetszerű pusztító közegét megeléző hasonmás története. *A ház, ahol a lámpás ég* Zegernyesije Amadé fordított előjelű élményét éli át: Amadé élő alakokat lát viaszbábuknak, Zegernyesije a viaszfigurát látja élőnek. Itt tovább is mélyül a szimbólum: a bábu Zegernyesije hasonmása, sorsába a sajátját képzele bele. Ahogy beljebb kerülünk a „pokolba”, egyre nyomasztóbb, súlyosabb élmény fogad bennünket. *A bolondok kvártély*ában Szotyori nem képzeleg: élő hasonmásával, rosszabik énjével találkozik. Mintha a Janicsék Pálok, a zöld kalapos emberek, az életből korábban kiszököttek végzetszerű megcsúfolásának lennének tanúi. Zegernyesije és Szotyori is a „kiszököttek” sorát szaporítja, de ellenük már feltámad a csak álmokban cselekvő *másik én*. Az *Asszonyosságok díjában* az önállósult, megéledt Álom ki is mondja: „Én vagyok az ember, aki mindazt cselekszi, amit te reggel álomnak vélsz... aki azt a sok furcsaságot, bolondságot, tréfát, gyilkosságot, meredélyről való zuhanást stb... elkövettem.” Ez a megéledt cselekvés az úri Magyarország. A megválthatatlan. A jóvátehetetlen. Krúdy pillanatig sem hagy kétséget efelől. „Újvidéktől Késmárkig” bordélyháznak tartja ezt a világot, amelyet a bomlás-haldoklás atmoszférája telít meg: „Az arcokon halál, a lélegzetvételben a sírgödör mélysége, a szemgödörök mélyén a halotti lámpás ég.” (*A ház, ahol a lámpás ég*.) A megéledt hasonmások pedig a novellák, regények hőseinek

rosszabbik énjai: „én vagyok az ön vendége . . . a szerencsétlenség, amely a kémények körül duruzsol az éjben . . .” (Ugyanonnan). A novellában ennek a bomlásállapotnak a rajza nincs jelen, csak súrolja egy-egy felvillanó kép, hasonlat, dialógus. Az *Asszony-ságok díjában* meg is elevenedik. Amadé panoptikumlátványa ez a megelevenedett torz valóság. Amadé megdermedt jelenségként érzékelté, itt a regényben ez funkcionális életforma. Látszólag ez a világ a pesti alvilág infernója, de a művek egymásutánisága, majd a későbbi korszakban az 1928-ban alkotott *Valakit elvisz az ördög* iderímelő képsora teszi egyértelművé, hogy e világ az úri Magyarország bomlásállapotának szimbóluma. Ott is és itt is hamiskártyások, lumpok, eszelősök, megelevenedett holtak és megdermedt élők gyülekezetével állunk szemben, amely gyülekezet számára már nincs mentség, nincs feloldozás. „Hát ez volna az a magyar középosztály, amelyet én megmenteni akarok?” — sikolt fel a fejedelemségre pályázó Alvinczi a *Valakit elvisz az ördögben*, hogy azután hívek és remények nélkül ismét eltűnjön kocsi-ján most már nem az álmok, de a reménytelenség tájain.

Az író afeől sem hagy kétséget, hogy belőle is kifogyott a részvét: nincs gesztusa, együttérzése, feloldozása hősei számára. S ha Czifra János feloldoztatik, csakis azért, mert vállalja az ebből a lápi világból kihajtott tiszta virág, Natalia újszülött csecsemőjét, miután a lány meghal a kísérteteket foszlató hajnalban.

A kísértetfoszlató hajnal józan, világos fényénél Szindbádról is eltűnik a varázs. Most már nem csak Szindbád más: közege is megváltozott. A környezete pontosan olyannak látja, amilyen lett: kisszerű szoknyapecérnek, kóros hazudozónak, aki többre becsül egy adag kacsasültet minden ábrándnál. S ő is pontosan olyannak látja környezetét, amilyen: a régi, halk, finom köntösökbe, illatos álmokba burkolódzó nők is átváltak házsártos fogadósnékká (*Valamely szívhez szóló történet*), fúriákká (*Iszkiri*), a „holtat” is kifosztó kapzsi némberekké. (*A tetszhalott*).

A húszas évek derekától 1933-ig, a haláláig tartó életszakaszban, alkotóművészetének lényeges színtere áttevődik a kisemberek, az óbudai és józsefvárosi iparosok, újságírók, s főként a kisvendéglők dolgozói világának színterére. Ez nem jelenti azt, hogy témái kizárólag ebből az élményből fakadnak. Továbbra is írja a vidéki különcök, a kisnemesek, az utazó kalandorok, színésznők

történeteit, de ezek a történetek semmi újat sem hoznak: ismétlésük, halvány másolatuk a korábbiaknak.

Az igaziak az érett. új vonásokkal bővült novellák, amelyeknek legszebb darabjai *Az élet álom* (1931) című kötetben jelennek meg.

A megváltozott szintér a személyiségnek most sem hoz pozitív, még csak merőben más lehetőséget sem. A „szökés az életből” motívuma itt is jelen van, csak alakot vált, mert a hol kísérteties, hol sivár jelen egy új vonással társult: a halálközelséggel. S ez a halál már nem a játékos fantázia szülötte. A szívbeteg író valódi kísértője. Eddig csak a jelent kellett kijátszani, ábránddal, mesével, meneküléssel, most már a kísértő halált is. S a halál ellen mások a védekezési lehetőségek, a halálfélelem állapotában mások a gesztusok. Lehet gyűjteni a betegségeket (az Ulrik-novellák), lehet mások betegségét pénzért vállalni (*Az ember, aki mustármag volt*), lehet kibeszélni magunkból a betegséget (*Mesemondóház*), mégsincs orvosság: az öregség, és társa, a Halál úgy vándorol hőseiben megfoghatatlanul, mint a „gordonkás pisztolygolyója.” A védekezési lehetőség: a pillanat, a még eleven pillanatot kitágítása. Ez Krüdy úgynevezett „gyomornovelláinak” lényege. (*A pincér álma, Isten veletek, boldog Vendelinek!, Magányos ember álma*, s a kötetünkben nem szereplő: *Böske, a szerkesztőség pesztonkája, Villás reggeli, A has ezeregy éjszakája* és mások.) A hihetetlen részletességgel és élvezettel leírt ételek az író és szereplőinek öncsalása, a megnagyított pillanat teljes kiélése, amely pillanat mögött ott lappang az öregség, az öregséggel együttjáró magány, betegség, halálfélelem. Ha figyelmesen vizsgáljuk a három, kötetünkben itt szereplő novellát, hasonlóságuk mellett lényeges különbözőségüknek lehetünk szemtanúi. Privátúr és a „Vendelinek” még csak a magány sebeit hordozzák, *A pincér álmában* az öregség és a halál együttesen jelentkezik, *A Magányos ember álmában* pedig a kisemberré szegényedett Dominó úr már ebben a felnagyított pillanatban sem hisz: cselekvésterét áthelyezi az álomba, számára az álombeli ételek a lényegesegek, a feledtetők, a felnagyított pillanat varázsának hordozói, noha felébredéseinek rövid idejét sem használja egyébire, mint evésre, ivásra. *A Magányos ember álma* látszólag az előbbiekkarikatúrája. Valójában azonban a kettős társadalom valóságának szimbóluma: a kisember és az úr gyomornovellájának ötvözete, a kisember és az úr megnőtt pillanatának együttélése. Erre a szimbólumra világít rá a *Hírlapíró és a halál* és az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* ikernovella. A két novella egy párba jölközme-

nyének története: Széplaki Titusz hírlapíró megsérti a Kaszinót, s a Kaszinó megbizzza P. E. G. szolgálaton kívüli huszárezredest, hogy párbajban ölje meg. Az első novella Titusz párbaj előtti napját, az *Utolsó szivar* pedig a névtelen ezredesét mutatja be. Mind a ketten biztosak abban, hogy az ezredes győz. Titusz efelletti bánatában különböző kölcsönökből kiöltözik és azokat az ételeket fogyasztja, amiket az ezredes szokott, az ezredes pedig részvéből kiskocsmákban téblábol s végigeszi mindazon szegényes ételeket, amelyek az afféle hírlapírók napi étke. Az így „lealacsonyodott” ezredes meghal a párbajban, a „felemelkedett” hírlapíró „pedig ép bőrrel hagyja el a várost”. Az a „fertelmes éhség” tehát, amely még a meszet is megetetné az ezredessel, s amely mintegy „lezülleszti” a kisemberek nivójára, az válik vesztévé. Az *Utolsó szivar* és a *Hírlapíró halála* nemcsak abban rímel a *Magányos ember álmára*, hogy az ezredes a silány étkek elfogyasztása közben felsorolja az igaziakat, az általa ismerteket, hanem abban is, hogy világossá teszi: Titusz pillanata rendkívüli pillanat — eg; valódi, átlag „kisember” legfeljebb álmában „üdvözülhet.” Így válik együtt a három novella a valós társadalom szimbólumává, amely nem változott, amelynek kísértő alakjai még mindig jelen vannak (*Zöld ász* című kisregény, 1930), ahol „a bolondok kvártélyá” már Szindbádöt is megpróbálja elveszejteni (*Purgatórium*, 1933).

Ebből a jelenből is szökni kell hát, de ma már a szökéseknek sincs igazi lehetősége. Az emlékezésnek már nincsenek felderítetlen tájai, a „talán soha-sincs” idő varázslatos építménye zétfoszlott, mint Arany János Ibolyájának ködpatotája. A kivonulást el nem követett bűn bűnhődésével kell indokolni (*Jellegzetes úriember a keresztanyám falujából*), különben a szökés önmagunkból való kilépést jelent, ahogy a valódi sebeket hordozó valódi személy megfoghatatlan „Illetővé” válik (*Szegény lánynak nem szabad hazudni*).

Mi történik Szindbáddal, a legkedvesebb, a mégis legrokonabb alakmással, a „második énnel”, — Móricz szavaival — „aki neki beszélni szokott, ha szolt... aki helyette bolyongott a földi térenken... végighajózta emlékei minden folyócskáját, s oda ért vissza, ahonnan elindult...”? Amint fentebb jeleztük, már készül az utolsó mű, a *Purgatórium*, amely kísértő elveszejtésének szuggesztív regénye, de az ezzel párhuzamosan megszületett novellában, *A vadevezős megtérésében* előre, a mű elkészülte előtt, kiemekíti „a pokoli látományokból”, kimentí a hajótörésből az élet-

be, a kisemberek világába. Ez Szindbád utolsó és egyben méltó, igaz szökése. Most már nem a múltba, nem az álmokba, *az életbe szökik az életből*, s a megkísértő halálból is. Már nem költészet, nem kalandor, nem kísértet, nincsenek csodás átváltozásai, egyszerű, ötvenhárom éves ember, akinek egyetlen valamire való ruhadarabja tiszta, fehér, vasalt inge. Azt is ráteríti a cigánypurdéra, keresztapai ajándékként. Ez az ő megtérésének igazi története, amelyben az odaajándékozott fehér ing, fordított Nesszuszingként, nem a kín és a halál, hanem az öröm, a költészet; az élet szimbóluma. Ezután még el lehet jutni a purgatóriumba, fel lehet keresni az óbudai kiskorcsmákat. búcsúkat, álmofejtő aszszonyokat, a halálközelséget is el lehet már túrni, hiszen a legfontosabb, *a költészet*, amit az idők régmúltjából örökölt, *továbbadományozódott*.

Öt nappal halála előtt, a csak posztumuszként megjelent *Purgatórium* elkészült kéziratával felkeresvén Dékány Andrást, így vall erről: „Tudod, milyen nagy dolog meghalt géniuszokkal beszélgetni? . . . Olyan egyéniségekkel, mint például Ciceró volt, vagy Caesar a rómaiaknál, Tolsztoj, Turgenyev az oroszoknál . . . vagy pedig Shakespeare!?! . . . Esténként beszélgetek vele, megkérdem erről-arról és csodaszép dolgokra jövök rá. Lefekszem, oda teszem magam mellé a munkáit és olvasgatom azokat. Most például a *Téli regét* lapozom, és hidd el, nagyon boldog vagyok . . .”

Ötvenöt éves korában hal meg. Temetésén a hivatalos Magyarország nincs jelen. Ott vannak íróbarátai. Ott vannak a kisemberek, akikhez Szindbádot elmenekítette: a pincérek, korcsmárosok, óbudai polgárok, zenészek. *Viszik a menyasszony selyemágyát*, sír fel a nóta Sári Elemér cigányzenekarának vonóin, még egyszer felidézvén a nyírségi táj álmokkal átszínezett világát, s majd a sírbeszédben: „Az álmokat mi folytatjuk helyetted . . .”